

Biuletyn

Koła Miłośników

Dziejów Grudziądza

Rok V:2007

Numer 31 (144)

Data odczytu: 24.10.2007

Data wydania: 24.10.2004

mgr Stanisław Poręba

Hasło „Grudziądz” w „Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego...” z 1883 roku

W 2007 r. minęło 125 lat od ukazania się drukiem w Warszawie, tomu II-go SŁOWNIKA GEOGRAFICZNEGO KRÓLESTWA POLSKIEGO I INNYCH KRAJÓW SŁOWIAŃSLICH. „Słownik...” wychodził w latach 1880 - 1902, pod red. Bronisława Chlebowskiego, Filipa Sulimirskiego i Władysława Walewskiego. Liczył 16 tomów. Do 1979 r. nie posiadała go w swoich zbiorach żadna z grudziądzkich bibliotek. Posiadał go w swojej prywatnej 10.000-tysięcznej bibliotece znany historyk pomorski ks. **Paweł Czaplewski** (1877 – 1963), w Szynychu k. Grudziądza, gdzie był proboszczem (1910-1921). W 1973 r. Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe w Warszawie wydało reprint „Słownika ...”. Dzięki temu jest on obecnie dostępny w Czytelnii Naukowej Biblioteki Miejskiej im. W. Kulerskiego w Grudziądzu.

W wymienionym tomie II-gim „Słownika ...” znalazło się obszerne, 8-stronicowe hasło GRUDZIĄDZ” (ss. 862 – 869). Hasło podpisane jest kryptonimem „Ks. F.”...

Dzisiaj wiemy, że kryptonimu tego używał ks. **Jakub Fankidejski** (1844 – 1883) z Pelplina k. Tczewa.

Hasło składa się z części: I [„Wstęp”], II Forteca, III Historia miasta, IV Kościoły, klasztory, kaplice, V Starostwo grudziądzkie, VI Parafia i dekanat grudziądzki, VII Powiat grudziądzki oraz VIII [„Literatura”].

We [„Wstępie”] omówiona została nazwa Grudziądz i jej pochodzenie, położenie miasta i odległości do miast sąsiednich. Podawane są w milach [mila pruska = 7 532,48 m]. Powierzchnie pól podawane są w morgach [morga pruska duża = 0,5673 ha, morga pruska mała = 0,25532 ha]. Znajdujemy tam też informacje o ludności miasta z podziałem na katolików i ewangelików. [W 1867 r. Grudziądz miał 10 568 mieszkańców, w 1883 - ok. 15 000]. Dalej wymienione są szpitale, sądy, szkoły, zakłady karne, fabryki, warsztaty rzemieślnicze, jarmarki...itp.

W części II **Forteca** podano, że leży ona na wzgórzu nad Wisłą, w odległości 1/4 mili od miasta. Teren fortecy nie należał do miasta, był rejonem wydzielonym, przypominającym obszar dworski (Gutsbezirk). Wybudowana została w latach 1776 - 1785 i prowadziły do niej 2 bramy wjazdowe: od Grudziądza i od Kwidzyna. Powierzchnia jej obejmowała 905 mórg. Stałych mieszkańców miała 223. Na jej terenie znajdowała się szkoła, poczta, stacja telegraficzna, ciężkie więzienie, Łącznie budynków było 76, w tym m. in. koszary, kazamaty artylerii i magazyny wojskowe. Koszt budowy fortecy wynosił 3 000 000 talarów. Pracowało przy jej budowie 5 000 robotników, 600 murarzy, 180 wytwórców cegieł czyli ceglarzy, 106 górników i 180 woźniców z wozami. W chwili pisania przez autora hasła „Grudziądz”, grudziądzka forteca utraciła swoje znaczenie, w związku ze zmianą sztuki wojennej...

*Obszar dworski GRUDZIĄDZ - FORTECA został włączony do obszaru miasta Grudziądza, dopiero w Polsce Niepodległej - 21 X 1932 r. Poprzednio należał do pow. grudziądzkiego.
Por.: Zmiany administracyjne miast i osiedli 1918 - 1963, Warszawa 1964, s. 40.*

W części III **Historia miasta** zostały przedstawione dzieje Grudziądza od czasów prehistorycznych do mniej więcej 1807 r., z podziałem m. in. na okres krzyżacki i polski, oraz częściowo okres pod zaborem pruskim...Zostały podane liczne daty dotyczące Grudziądza w tych okresach, wykaz komturów grudziądzkich, wizyty królów polskich w Grudziądzu, okupacje ze strony Szwedów i Rosjan. [*Calkowicie nieprawdziwa jest informacja, że w latach 1836 - 1843 wychodziło w Grudziądzu pismo „GROMADA”*]

W części IV **Kościoły, klasztory, kaplice** znajdujemy informacje o grudziądzkich kościołach: kościele św. Mikołaja czyli farnym (tu pełny wykaz proboszczów do 1848 r.), kościele św. Jerzego, zniszczonym przez powódź w 1618 r., oraz kościele św. Ducha (tu m.in. zarys dziejów klasztoru benedyktynek wraz z wykazem ksieni do 1772 r.). Dość obszerne informacje dotyczą kościoła i klasztoru jezuitów (1623 – 1780). Uzupełnieniem jest wykaz rektorów Colegium im. Działyńskich oraz wykaz obrazów fundatorów i dobrodziejów zakonu zwanego czasem „galerią fundatorów”. Krótkie informacje dotyczą też grudziądzkich kaplic: zamkowej, konwentu sióstr szpitalnych albo dobrowolnego ubóstwa, Kostków, św. Michała Archaniola i Działyńskich. Wymieniony jest też klasztor sióstr szkolnych, klasztor reformatów, kościół ewangelicki z 1785 r. i synagoga z 1844 r.

W części V **Starostwo grudziądzkie**, znajdujemy całość informacji o tym starostwie, jego obszarze, miejscowościach, kępach na Wiśle, jeziorach, lasach i folwarkach. Jest też wykaz starostów grudziądzkich (1454 – 1764).

W części V **Parafia i dekanat grudziądzki**, zawarte są informacje o grudziądzkiej parafii z okresu ok. 1867 r. Liczyła 5000 dusz i należały do niej m. in. wsie: Ciemniak, Lniska, Fijewo, Jałowa Buda, Zielona Lipa, Kalinkowo, Kłódka, Wielki i. Mały Kuntersztyn, Mniszek, Nowowiejskie Budy, Nowa Wieś, Parsk, Piątek, Rządź, Rudnik, Sadowo, Świerkocin, Stanisławki, Strzemięcín, Tarpno, Tuszewo i Owczarka [obecnie Owczarki]. A przede wszystkim do parafii należał obszar miasta Grudziądza. Na terenie miasta były szkoły katolickie: szkoła miejska (8 klas, dzieci 108), szkoła półdniowa dla ubogich (1 klasa, 108 dzieci) i szkoła seminaryjna (3 klasy, 90 uczniów). Grudziądz od nieokreślonych bliżej lat był siedzibą dekanatu. Należały do niego poza grudziądzkimi kościołami i klasztorami, kościoły: w Tarpnie, Mokrem, Wołczu [obecnie Wełczu], Błędownie i Wiewiórkach. Po upadku niektórych kościołów i kasacie przez Prusaków zakonów, **grudziądzki dekanat** został włączony do dekanatu łasińskiego.

W części VII **Powiat grudziądzki** przedstawiano w zarysie okoliczności utworzenia powiatu, jego sąsiadów, rzeki przepływające przez jego obszar (Wisła, Ossa, Lutryna i Gać) oraz leżące na jego terenie jeziora (Mełneńskie, Lisnowskie, Łasińskie, Szynwałdzkie, Rządźskie, Tarpińskie, Nogackie i Tuszewskie - częściowo osuszone). [W tekście brak daty utworzenia powiatu - czyli 1818 r. ...]. Ciekawe są dane statystyczne odnoszące się do powiatu. Obszar jego wynosił 324 716 mórg; czyli ok. 15 mil², w tym wody –2 400 mórg. Ludność - 53 754 mieszkańców, co na 1 mil² - wynosi 3 400 mieszkańców. W powiecie było katolików -21 824, ewangelików — 30 428, mennonitów - 80, Żydów -1 214.

Pod względem narodowym było w powiecie: Polaków, ok. 17 000 a Niemców - 34 000. W miastach (Grudziądz, Łasin i Radzyn) żyło 14 669 mieszkańców, we wsiach - 39 085. „Wszystkich osobnych miejscowości” w powiecie było 239. Do tego dochodziło 6 „domen królewskich” (Radzyn, Czeczewo, Szumiłowo, Gołębiewko, Rogózno i Pokrzywno), 45 „dóbr rycerskich” oraz 20 „dóbr większych” o dochodzie rocznym co najmniej 2 000 talarów.

Najwięksi właściciele ziemscy - Polacy, to: Rybiński, Samplawski i Kaweczyński.... Powiat płacił do fiskusa corocznego podatku gruntowego - 32 606 talarów, a podatku od czystego dochodu z gruntów - 381 000 talarów. Na terenie powiatu było: domów mieszkalnych - 5 141, „gmachów” publicznych - 219, kościołów - 28, budynków szkolnych - 82, domów dla ubogich - 14 ... W gospodarstwach na terenie powiatu hodowano: koni ~ 9 533, osłów - 5, bydła - 16 117, owiec - 102 792, w tym merynosów - 80 864, świń - 11 757, kóz - 1 106... Przy gospodarstwach rolnych było 2 388 ulów pszczelich. Przez teren powiatu przebiegały drogi bite [tzw. „pruskie gościńce”]: 1. Grudziądz - Chełmno, 2. Grudziądz - Kwidzyn, 3. Grudziądz - Łasin, 4. Łasin - Biskupiec, 5. Łasin - Susz, 6. Radzyn - Jabłonowo, 7. Grudziądz - Radzyn, 8. Radzyn - Wąbrzeźno. Wiodły przez powiat 2 linie kolejowe: Laskowice - Jabłonowo i Malbork - Toruń (tzw. kolej nadwiślańska).

W części VIII. czyli końcowej znajduje się wzmianka, że hasło GRUDZIĄDZ w wymienionym słowniku zostało opracowane na podstawie informacji zawartych w pracy Xavera Frölicha „Geschichte des Kreises Graudenz”.[?].

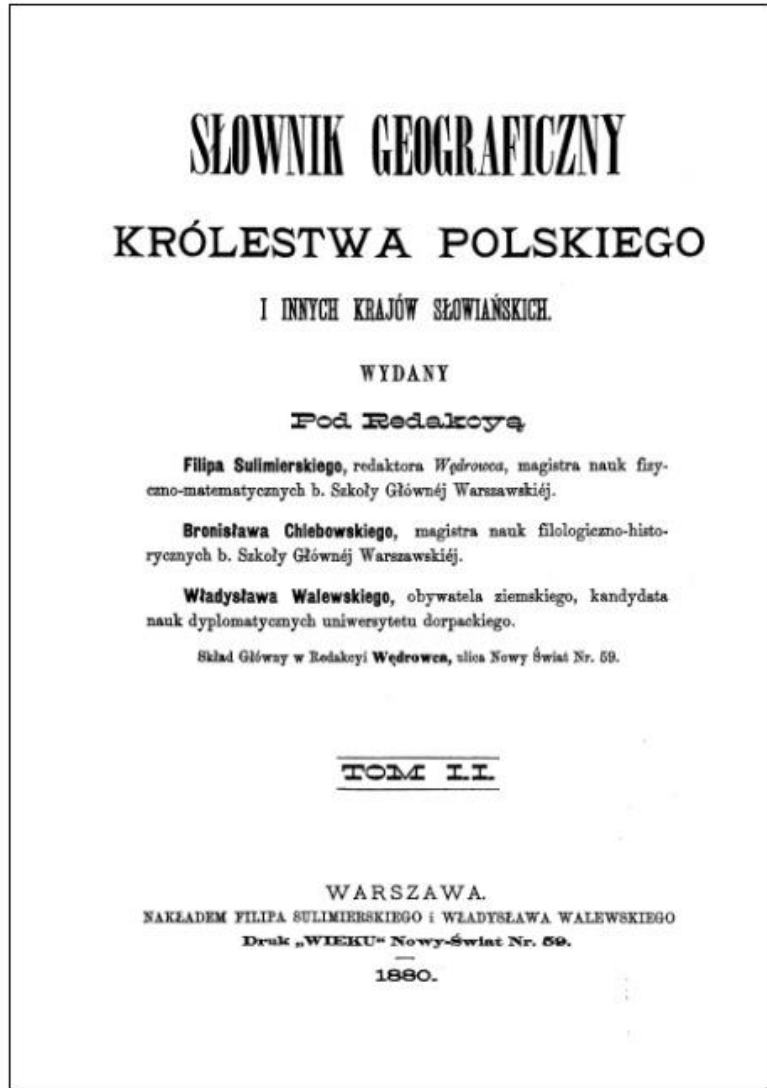
FANKIDEJSKI Jakub (ur. 23 V 1844, Wielbrandowo k. Starogardu - zm. 6 VI 1883, Pelplin), ksiądz, nauczyciel i historyk. Po ukończeniu gimnazjum w Chełmnie i studiów teologicznych w Monasterze oraz Fryburgu Badeńskim, przyjął święcenia - 11 VI 1870 r.

*Następnie został wikariuszem katedralnym i nauczycielem Collegium Marianum w Pelplinie. Od 1879 r. był współpracownikiem **Słownika geograficznego Królestwa Polskiego...** (Warszawa, jako J.F i Ks. F). Autor prac: *Obrazy cudowne i miejsca w dzisiejszej Diecezji Chełmińskiej...* (Pelplin 1880); *Utracone kościoły i kaplice w dzisiejszej Diecezji Chełmińskiej...* (Pelplin 1880); *Klasztory żeńskie w Diecezji Chełmińskiej* (Pelplin 1883). Członek Towarzystwa Naukowego w Toruniu.*

LITERATURA:

- Barteczko E., Jarzyńska J., Polskie wydawnictwa informacyjne 1945 - 1981, Warszawa 1985, s. 226, poz. 1416.
- Jasińska M., Makowska H., Polskie źródła informacji w naukach humanistycznych i społecznych, Warszawa 1983, s. 120, poz. 801.
- Ks. F., GRUDZIĄDZ [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, Warszawa 1883, t. II, ss. 862-869.
- Mross H., ks., *Słownik biograficzny kapłanów Diecezji Chełmińskiej, wyświęconych w latach 1821 - 1920*, Pelplin 1995, s. 64.
- *Słownik polskich teologów Katolickich*, pod red. ks. H. E. Wyczawskiego, Warszawa 1981, t. 1., s. 454.

Karta tytułowa tomu II-go Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Warszawa 1883.

Biblioteczka

110-lecia „Gazety Grudziądzkiej” (1894-2004)

- Tomik 1: Stanisław Poręba, Ignacy Żniński (1869-1931). Zarys życia i działalności, Grudziądz 2004, s. 12, ilustr.
- Tomik 2: Program Katolicko-Polskiej Partii Ludowej, Grudziądz 2004, s. 16, ilustr.
- Tomik 3: Władysław Berkan, Wspomnienia o Wiktorze Kulerskim, Grudziądz 2004, s. 20, ilustr.
- Tomik 4: Stanisław Poręba, „Gazeta Grudziądzka” (1894-1939) i jej dodatki. Słowniczek, Grudziądz 2004, s. 12, ilustr.
- Tomik 5: Wiktor Kulerski, Z moich wspomnień, cz. I. Przed 50-ciu laty, Grudziądz 2004, s. 12, ilustr.
- Tomik 6: Zenona Jabłońska, „Gazeta Grudziądzka” a walka o język polski w zaborze pruskim, Grudziądz 2004, s. 12.
- Tomik 7: Zenona Jabłońska, Literatura piękna w „Gazecie Grudziądzkiej”, Grudziądz 2004, s. 8.
- Tomik 8: Eugeniusz Chmielewski, Zakłady Graficzne i Wydawnicze Wiktora Kulerskiego, Grudziądz 2004, s. 8, ilustr.

Tomik 9: Wiktor Kulerski, Z moich wspomnień cz. II.

Dlaczego założyłem „Gazetę Grudziądzką”, Grudziądz 2004, s. 20, ilustr.

Tomik 10: Stanisław Poręba, „Gazeta Grudziądzka”.(1894-1939). Calendarium, Grudziądz 2004, s. 72, nlb.2.

Tomik 11: Stanisław Poręba, W kręgu „Gazety Grudziądzkiej” (1894-1939). Artykuły, szkice, notatki, Grudziądz 2005, s. 28

Tomik 12: Miasto Grudziądz. Druk reklamowo-informacyjny z 1929 r., Grudziądz 2005, s.16, ilustr.

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisz, KMDG. Logo KMDG wykonał Grzegorz Rygielski.